

Írta: Gerhard Melinz, Susan Zimmermann

Gyermek- és ifjúságvédelem Budapesten és Bécsben a dualizmus korában¹

III. A társadalom védelmében, az „elzüllés” ellen

Budapesten a gyermekek hiányos vagy nem kielégítőnek ítélt ellátásában és nevelésében, illetve az ennek következményeivel kapcsolatos ügyekben (potenciálisan) érintett hatóságok figyelme nagyjából 1905-től mindinkább a kiskorúak egy sajátos csoportja felé fordult: azok felé, akiket „addigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekeként” tartottak számon.⁶⁹ Az érdeklődés nem annyira az ínségben szenvedő szegény gyerekek széles tömegeire és a kiskorúak helyzetére irányult, mint inkább a gyermekek világában tapasztalható bűnözésre⁷⁰, a gyermekkori szegénységnek és „elzüllésnek” az uralkodó rendet fenyegető következményeire. „Hiába adunk ruhát, hiába állítunk napközi otthonokat..., ha a gyermeket már egyszer megmételtyezte a környezete, melyben nagyon gyakran még tovább is engedjük romlani!” Egyre inkább abban látták valamennyi probléma gyökerét, hogy a székesfőváros területén a lakosság „jelentékeny rétegének... életmódja, műveletlensége, a tisztaság iránti csekély hajlama” sok szülő esetében „erkölcsi hanyatláshoz” vezetett. A következtetés tehát így hangzott: „Helyes nevelés csak a romlott és nyomorgó környezetből való kiszabadítás útján lehetséges.”⁷¹ A korabeli felfogás egyébként élesen megkülönböztette a fiúk „bűnözéshez” vezető elzüllését és a lányok „pénzért való szeretkezésben” megnyilvánuló erkölcsi romlását. A rendőrség beszámolója világosan leszögezi, hogy a lányok elzüllése „mégsem érinti annyira a társadalmi rendet, mint a fiúk züllése”. Az elzülléssel kapcsolatos értelmezések és eljárások tehát nemek szerint is megoszlottak.⁷²

A „metropolis sajátos életviszonyai” mindenekelőtt a fővárosi gyermekvédőket ösztönözték radikális újításokra⁷³, de 1907-től az állami gyermekvédelemben is teret hódított az „elzüllés” elleni harc. A belügyminiszter olyan rendeletet bocsátott ki, amely az állami gyermekvédelem hatáskörét az „erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult” gyermekekre is kiterjesztette. Bár ebben még tovább élt az a régi szándék, hogy a felnövekvő nemzedék egy részének tönkremenetelét megakadályozzák, időközben megerősödött egy új felfogás is. Ennek eredete az 1880-as évek végére nyúlik vissza, vagyis arra az időre, amikor meghozták az első tétova intézkedéseket a deviáns, „kóborló” gyerekek kényszernevelésére. Az állami gyermekvédelem alapvetően nem akarta magára venni a nélkülöző családok életviszonyainak egészét érintő beavatkozás terhét; különválasztott, elszigetelt jelenségként kívánta kezelni a szegénysorú gyerekeket és élethelyzetüket. Különleges, kizárólag azokat érintő intézkedések születtek, akiknek deviáns magatartása máskülönben nagyon sokba került volna a társadalomnak, és ezért hosszú távon kifizetődőnek vélték a pillanatnyi ráfordításokat. Úgy mondták, fontos, hogy „a társadalmat megmentsük a züllött gyermektől várható károktól”. Az új rendelet értelmében a züllött és büntetést érdemlő fiatalokért állami gyermekmenhelyre kell szállítani, amennyiben nála „a belátás hiányát megállapították”.⁷⁴

¹ A tanulmány előző részeit, folyóiratunk 1997/2 és 1997/4-es számaiban közzeltük.

Ettől kezdve nem csupán anyagi, hanem erkölcsi természetű hiányosságként felfogott helyzetekben is be lehetett, illetve kellett avatkozni a gyerekek és családjaik életviszonyaiba. Eltérően Bécestől, ahol a gyermek- és ifjúságvédelemnek mind a szűkebb, mind a tágabb szférája párhuzamosan és kiegyensúlyozott mértékben bővült, a magyarországi, s főként a budapesti fejlődést erős egyoldalúság jellemezte. 1905 után nyilvánvalóvá vált, hogy itt az érdekek és érdekcsoportok egy újonnan formálódó konglomerátuma kezd érvényesülni. Különösen a fővárosi rendőrség játszott egyre jelentősebb szerepet a gyermekvédelemben. 1905-ben még azt az álláspontot képviselték, hogy „nem a rend-őri hatóságok feladata, hanem a társadalomé” javítani azokon a „szomorú adatokon”, amelyek a rendőrkézre került, veszélyeztetett fiatalok számára a növekedéséről tanúskodtak. 1906-tól azután a hatóságok sorában az „első között” csatlakoztak a fellendülő gyermekvédelmi mozgalomhoz, s „a gyermek védelmében” igyekeztek annak „szerencsétlen életkörülményeit megszüntetni és kiegyenlíteni”. Eszköztárukban a „szigor” és a javítóintézeti elhelyezés mellett alkalmazni kívánták a „szeretetteljes” nevelő és megmentő szándékot is. Az 1907. évi rendelkezések kapcsán a rendőrség jogot szerzett arra is, hogy a „züllött” kiskorút saját hatáskörben, közvetlenül vitája be valamelyik állami gyermekmenhelyre; ezt a lehetőséget aztán alaposan ki is használták.⁷⁵

Az árvaszék- ennek jogkörébe tartozott a végleges döntés arról, hogy a beutalt gyermek meddig maradjon az állami menhelyen -ugyancsak élénk, s az addigihoz képest minőségileg jóval magasabb szintű tevékenységbe kezdett az elhanyagolt gyermekek gondozása terén. Miután megteremtette önálló gyermekvédelmi osztályát (1910), tizenhárom hónap alatt 1631 „züllésnek indult” gyermeket vett nyilvántartásba, s nagyobb részüket állami menhelyekre utalta be. Azokban az esetekben, amikor a szülőket hibásnak ítélték, az árvaszék olyan álláspontra helyezkedett, hogy az új rendelkezésnek csak akkor tud eleget tenni, ha megvonhatja tőlük a felügyeleti jogot. A törvény és az addigi gyakorlat ugyanis nem tette lehetővé, hogy egy gyereket a szülők akarata ellenére végérvényesen állami menhelyre utaljanak be.⁷⁶

Az „elzüllés” megakadályozását célzó állami nevelés és felügyelet megerősítésére indított mozgalom harmadik résztvevője az Országos Gyermekvédő Liga volt, amely 1906-ban alakult meg a Belügyminisztérium erőteljes közreműködésével. Hangos filantróp jelszavakkal szólított fel mindenkit a gyermeknyomor leküzdésére, de az évente megrendezett „gyermekvédelmi napok” és más hasonló, karitatív jellegű akciók mellett tevékenysége hamarosan a hatóságok „elzüllés” elleni harcának a támogatására összpontosult. Kezdetben főként az állami beavatkozásra vonatkozó rendeletek kiadását sürgette. Ezek immár kifejezetten felhatalmazták a ligát arra, hogy azokat a „züllött” gyerekeket, akikre a nevelőszülői „nyílt” gondozás helyett szigorúbb intézeti nevelés várt, átvegye az állami menhelyektől. A liga elintézte, hogy ezek a gyerekek bekerüljenek a megfelelő, többnyire általa létesített intézetekbe, s ezenkívül létrehozta az úgynevezett „patronázs” vagy pártfogói rendszert, amely biztosította az intézetből elbocsátott fiatalok további felügyeletét. Az igazgatósági tagok speciális igazolványt kaptak, melynek felmutatásával valamennyi rendőri szerv „hatékony” támogatását megszerezheték.⁷⁷ Nem véletlen, hogy a főváros munkásnegyedeiben a liga hamarosan híres-hírhedt névre tett szert. „Bizonyosan” -idézi Angyalföld lakóit az a körökben megjelent tanár, aki diákjai életét tanulmányozta, hogy a „nyomorúságos képet” a társadalom elé tárja – „bizonyosan a liga küldte ezt az urat, biztosan el akarják vinni gyermekeinket, hogy a parasztnak dolgozzanak.”⁷⁸

A világháború előtt az igazságszolgáltatás lett az „elzüllés” elleni mozgalom legfontosabb harcosa Magyarországon. A szakma képviselői 1905-től kezdve a Budapesti

Ügyvédi Kör Gyermekvédő Bizottságának a keretében igyekeztek elérni, hogy ügyvédek lássák el a fiatakorúak képviseletét és védelmét a hatóságok előtt. Az ügyvédek készítettek elő a talajt az „erkölcsileg romlott gyerek” fogalmának bevezetéséhez, kezdeményezték a fiatakorúak elkülönített kezelését a bírósági és a rendőrségi büntetőügyekben, és később ott bábáskodtak az 1908-as kiegészítő büntetőtörvény megszületése körül is. Utóbbinak a fiatakorúakra vonatkozó, 1910-ben hatályba lépett rendelkezései és az „ifjúsági bíróságoknak” 1913-tól törvénybe iktatott intézménye végleg kiszélesítették a szakma hatáskörét. Az ügyvédek a ligával szorosán összefogva a „pártfogói” rendszerből is kivették a részüket. Főként azoknak a fiataloknak az egyéni felügyeletével foglalkoztak, akik kikerültek a javítóintézetekből, illetve akik a már 1908-ban létrehozott rendőrségi „gyermekbíróságok” elé kerültek.⁷⁹

A magyar gyermekvédelemben az 1908. évi kiegészítő büntetőtörvény következtében a belügy- és az igazságügy-miniszter intézkedései tökéletes egységbe olvadtak. Míg az 1907-es belügyminiszteri törvény-kiegészítés a még büntetlen fiatalok felügyeletét tárgyalta, az igazságügy-miniszter az egyszer már „bűnözőnek” bélyegzett (tizennyolc év alatti) fiatakorúak korlátozott idejű büntetését változtatta át korlátlan idejű felügyeletre és javító nevelésre. A liga és az ügyvédi kör „pártfogó” tevékenysége ily módon éppúgy szilárd törvényi alapot kapott, mint a büntetésre ítélt fiatalok nevelése a liga intézeteiben, amelyeket a „nehezen kezelhető” kiskorúak növekvő csoportjai számára létesítettek.⁸⁰ Egyfelől a „nevelő szándékú” büntetési forma bevezetése, másfelől a még nem törvénytörő módon viselkedő fiatalok fegyelmezésében érvényesülő pedagógiai szempontok együttesen teremtették meg a szociális felügyelet egyre átfogóbb hálóját.

Ez a fejlődés nem csupán a „nagyvárosi fiatalok” társadalmi ellenőrzésének – a magyar főváros gyors iparosodása és urbanizálódása következtében úgyszólván egyik napról a másikra eszkalálódott – problémájára volt közvetlen reakció, hanem összefüggésben állt az állami gyermekvédelmi rendszer válságával is. 1910 körülre ugyanis az általános és pusztán államilag finanszírozott, „drága” és kizárólag ellátásra irányuló menhelyrendszer a kilátástalan stagnálás állapotába került, bár az elhagyott kisebb gyerekekről továbbra is főként ez gondoskodott. Mintegy megelőlegezve a „közveszélyes munkakerülésről” szóló 1913. évi törvény⁸¹ gondolatmenetét, már az 1908-as kiegészítő büntetőtörvény indoklása leszögezte, hogy „később” majd hozni kell egy önálló és átfogó gyermekvédelmi törvényt. De addig is föl akarták venni a harcot legalább a „legnagyobb társadalmi veszély” ellen, amely „kétségtelenül azokban a fiatakorúakban rejlik, akik a romlás útján már a büntettek terére jutottak”.⁸² A gyermekvédelem kései és hirtelen állami modernizálása – amely azokat a gyerekeket próbálta felkarolni, akiknek ellátása az ország lökészerű társadalmi és gazdasági fejlődése során vált hiányossá – a széles néprétegek életviszonyainak tartós instabilitása és marginalizáltsága miatt hamarosan korlátokba ütközött. Az alsóbb rétegekhez tartozó gyermekek nevelésének további „államosítására” a magyar szociális és szegénypolitika keretein belül már nem volt mód. Így azután az „elhagyott gyermek” fogalma lassanként leszűkül, s a „züllött gyermek” védelme került előtérbe. Az élesebb szemű kortársak figyelmét nem is kerülte el, milyen „eltérést hozott létre” ez a magyar gyermekvédelem és a „nyugati gyermekvédelem törekvései között”, amelyek inkább a gyermek- és csecsemőhalandóság csökkentését tűzték ki célul.⁸³ Az ily módon sajátosan alakuló magyar gyermekvédelem a gyakorlatban zökkenőmentesen illeszkedett be a szegénység következményeinek elfojtására irányuló hagyományos szegénypolitikába. Egy korabeli jelentés szerint különösen olyan családokkal volt sok „baj”, akik „mondhatni csak abból éltek, amit ők maguk s gyermekeik összekoldultak... (Ezek) még a múlt évben ártalmatlanná tétettek. Ugyanis a 15 éven aluli gyermekeiket apránként behelyezték a

gyermekmenhelybe, és a szülőket, ha ismételt figyelmeztetés dacára gyermekeiket koldulni küldték, megbüntették. Ha ez nem vezetett eredményre... közigazgatási úton Budapest területéről eltávolítottuk. Ez radikálisan hatott.”⁸⁴

A társadalom megóvása a „züllött” fiataloktól a Monarchia osztrák felén és Bécsben – bár az 1885. évi „csavargásról szóló törvényekben” éppúgy célul tűzték ki, ahogy Magyarországon – az első világháborúig soha nem vált olyan óriási jelentőségűvé, mint Budapesten. Jóllehet az „elzüllés” megelőzésének és megakadályozásának a kérdése mind szélesebb körben került terítékre, s néhány idevágó törvényjavaslatot is megvitattak, a valóságban nem jutottak tovább bizonyos helyhatósági szintű újításoknál. Az „elzüllött gyermekekről” szóló vita csak ritkán került a bécsi közgyűlés érdeklődésének a homlokterébe. A kevés alkalmak egyikén, 1895-ben arról tanácskoztak, hogy talán el kellene távolítani „azokat a kis kártevőket... akiket az iskolai fegyelmezés szokásos eszközeivel nem lehet megjavítani”, majd sajnálkozva utaltak arra, hogy nincs elég férőhely a menedékhelyekben és a javítóintézetekben, pedig ezek segítségével valószínűleg sikerülne „megtisztítani a bécsi iskolákat minden züllött gyerektől”. A városi javítóintézet felállítása csupán óhaj maradt. A felvilágosultabb nézetek képviselői mindenesetre hangsúlyozták, hogy kellene „egy szervezetet alakítani”, amely „megpróbálná feltartóztatni az elzüllést”.⁸⁵ Ehhez kiindulási alapot az árvapénztári törvény értelmében kezelt összegek kedvezményezem' körének az „erkölcsileg züllött”, de „javulóképes” gyerekekre és fiatalokra történő kiterjesztése, továbbá a később községi tulajdonná váló Városi Gyermekátvevő Intézet adtak. Ebbe az intézetbe „önkéntesen” és „bíróági határozat stb. nélkül is” átkerülhettek súlyosan bántalmazott és elhanyagolt gyerekek, mivel még hiányoztak az „ifjúságnevelési törvény” és „a benne javasolt vagy valamikorra tervezett, nem a városi szegénygondozáshoz tartozó intézetek”.⁸⁶

Mindezek ellenére az „elzüllés” elleni gyermekvédelmi politika gyakorlatában meghatározó elem maradt, hogy a „züllöttnek” tekintett gyermekeket és fiatalokat az 1885. évi „csavargásról szóló törvényeknek” megfelelően korrekciós, illetve javítóintézetbe adták. A bécsi fővárosi tanács még 1906-ban hadjáratot indított egy előzőleg a napilapok által kellően felfűjt téma, az utcai koldulás ügyében, s el is rendelték, hogy a tizennégy év alatti „koldusgyerekeket” az 1885-ös törvények szerint kell kezelni.⁸⁷ A gyerekek számára ez többnyire továbbra is az alsó-ausztriai Eggenburg javító-, nevelőintézetébe történő beutalást jelentett. Az intézetben időközben az épületbővítések és -felújítások mellett az ott érvényesített pedagógiai elveket is korszerűsítették.⁸⁸ A „tartományi nevelő intézetnek” átkeresztelt intézményben a bécsi gyógypedagógus, Erwin Lazar nevelési koncepcióját követték, a-melynek értelmében a gyerekeket és fiatalokat csoportokra osztották, „erkölcsi züllöttségük” foka szerint. Kari Seitz szociáldemokrata képviselő ezzel kapcsolatban azt a reményteljes kijelentést tette az alsó-ausztriai parlamentben, miszerint „az intézetbe bekerülők nem mind abszolút rossz és javíthatatlan gyerekek”. Seitz úgy vélte, hogy a csoportos bontásban alkalmazott gyógypedagógia eredményes lehet a nevelésben.⁸⁹ Az eggenburgi intézet, amely közvetlenül az első világháború előtt több férőhellyel rendelkezett, mint az összes magyar állami javítóintézet együttvéve⁹⁰, igazán nem lebecsülendő állami eszközt jelentett az „elzüllés” elleni küzdelemben.

A magyar fejlődéshez közel álló, a gyermekgondozásnak és a „züllött” fiatalkorúak nevelésének szűkebb körű és pedagógiai szándékú értelmezése példák szintjén az 1907. és 1913. évi osztrák gyermekvédelmi kongresszusokon is felbukkant. Ám az Osztrák Polgári Törvénykönyv családjogi paragrafusainak ilyen szellemű módosítási tervezete, továbbá egy nevelési és egy fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi törvényjavaslat elfogadtatása is megfeneklett.⁹¹ A gyermekvédelemnek csupán néhány területén születtek olyan

reformorientált rendeletek és előírások, egy „felülről” támogatott politika jegyében, amelyek megelőlegezték a későbbi törvényeket.⁹²

Mindent egybevetve megállapítható, hogy a bécsi szociális és szegénypolitikában – amely a gyermek- és ifjúságvédelem terén egyszerre építette ki és modernizálta a támogatás, a védelem ég az ellenőrzés eszközeit – kirajzolódott a hatalomgyakorlásnak a fejlett ipari társadalmakra jellemző formaváltása. A Lajtától keletre a gyermekvédelem „felülről” történt modernizálása hozott ugyan bizonyos sikereket, de egyúttal a kevésbé kifinomult, hagyományosabb mintáknak is foglya maradt. Mihelyt elérte szociális és gazdasági mozgásterének a határát, hirtelen átadta helyét a régi és az új típusú – többé-kevésbé eredményes – represszióknak. A szükséges társadalmi és közigazgatási feltételek híján a budapesti városháza még az 1906-tól kezdődő reformkorszakban is csak keveset tudott tenni a szociális reformoknak ezen a jövőt is meghatározó területén. A „járulékos” fővárosi modernizáció (talán a hivatásos gyámságot kivéve) megrekedt a kezdeti stádiumban.

JEGYZETEK

69: 60.000/1907. BM rendelet. MRT 1907. 1293.

70: A hatásvadász szociális riport műfajára jó példa Szántó I. Béla – Tábori Kornél: Nyomor és bűn a gyermekvilágban. Bp., 1908.

71: Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője. Bp., 1913. 32. skk; Gyermekvédelmi Lap 1908. 135. Az árvaszék ez ellen a felfogás ellen 1908-tól kezdve megpróbált védekezni.

72: Rendőrségi jelentés 1908. 206. Ez általában véve is kifejezésre jutott abban, hogy a „züllött” lányokat potenciális prostituáltként kezelték, s a prostitúcióval való foglalkozás a szegényügyi politika egyik sajátos ága lett. A „leánykereskedelem elleni harc „ és a prostitúció kérdéseiről összefoglalóan ír Melly (l. 48. jegyz.) 9. skk. A prostitúcióval és a szegényügy-gyel kapcsolatos politika összefüggéseiről l. Susan Zimmermann: „Making a Living from Disgrace”. The Politics of Prostitution, Female Poverty and Urban Gender Codes in Budapest and Vienna, 1860-1920. In: Andrea Pető (ed.): CEU History Department Year book 1994-1995. Bp., 1995. 67-92.

73: Rendőrségi jelentés 1908. 198.

74: 60.000/1907. BM rendelet. MRT 1907. 1293. skk, 1304. skk.

75: Rendőrségi jelentés 1905. 164.; uo. 1906. 172. skk; vö. uo. 1907. 180. skk; uo. 1908. 196. skk.

76: Vö. FK1911. 2585. skk; Ágoston (l. 36. jegyz.) 217.; példák a konkrét döntésekre és az ezek alapjául szolgáló családhelyzet-felmérésekre uo. 220. .

77: Rendőrségi jelentés 1907. 182.; Vö. Rottenbiller (l. 31. jegyz.) 8. skk, 16. skk; Kársai (l. 34. jegyz.) 12. skk; 60.000/1907. BM rendelet. MRT 1907. 1300. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1906. 153.; uo. 1908. 21. skk, 116.

78: Nemes (l. 71. jegyz.) 9.

79: Vö. 1908. évi XXXVI. te. 2. fej. MTT 1908. 852-873.; 1913. évi VII. te. MTT 1913. 25-65.; Martha Gráfin Vay: Über die Kinderschutzliga in Ungarn. Bp., 1911. 8.; Rendőrségi jelentés 1907. 182.; uo. 1908. 198.; Gyermekvédelmi Lap 1905. 40., 68., 113.; uo. 1906. 12., 19., 43., 86., uo. 1907. 45. skk; uo. 1908. 21. skk, 58. skk, 115., 117. skk, 134. skk.; uo. 1910. 9., 127.

80: 1908. évi XXXVI. te. 15., 16. §. és 3. megj. MTT 1908. 852. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1907. 115. skk.

81: Vö. Melinz-Zimmermann (l. 20. jegyz.) 41: skk.

82: 1908. évi XXXVI, te. 3. jegyz. MTT 1908. 853.

- 83: A Gyermekvédelem Lapja 1914 81.
84: A Gyermekvédelem Lapja 1911 26.
85: Amtsblatt der k.k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien 1895. 274. skk, 666.
86: BAW1914. 35.
87: BAW1906. 85. skk.
88: Vö. Fürsorge-Einrichtungen. 171., 173.
89: Stenographische Protokolle des n. ö. Landtages. 1905. máj. 26-i ülés. 67.
90: 1910-ben Magyarország egész területén 940 állami intézeti férőhely állt rendelkezésre, míg egyedid Eggen-burgban 1200., vö. Deutsch (l. 16. jegyz.) 408.; Zeitschrift für Kinders-chutz und Jugendfürsorge 1910. 26. Mindenesetre Budapest tekintetében nem lebecsülendő jelentőségű volt a liga által létesített intézetek gyorsan növekvő hálózatának is.
91: Vö. erről részletesen Melinz (l. 3. jegyz.) 208. skk.; a Polgári Törvénykönyv 1. részkiegészítése és módosító családjogi rendelkezései csak a világháború idején léptek hatályba, egy császári rendelet következtében.
92: Erről ad áttekintést Marcovich: Strafanstalten. In: Osterreichisches Staatswörterbuch 1909/2. IV. köt. 495. skk.